

EYNELİ BEY SULTANOV AZERBAYCAN FOLKLORUNUN TOPLAYICILARINDAN BİRİ KİMİ

Eyneli Bay Sultanov As One of the Collectors of the Azerbaijan Folklore

Elxan YURDOĞLU (MEMMEDOV)*

Özet: XIX. yüzyılın birinci yarısında Kafkas halkları arasında başlanan aydınlatma hareketi, şüphesiz bölgenin büyük halklarından olan Azerbaycan Türklerinden de es geçemezdi. O devirde Kafkasya'nın kültür merkezi rolünü üstlenen Tiflis'te bu tür aydınlatma, özellikle dikkat çekiyordu. İster kültür-sanat, ister gazetecilik, ister tiyatro, ister edebiyat, isterse de ilim sahasında hakiki manada bir intibah, gelişim—canlanma hakim idi. Bu tür canlanma halk edebiyatı sahasına da kendi etkisini gösterdi.

XIX. yüzyılın 70'li yıllarından başlayarak o zamanın basınında halkımızın zengin folkloru, halk edebiyatı ayrı-ayrı derleyicilerin sunumuyla basılmaya başlandı. Hem Rus dilli, hem de Türk dilli matbuatta—gazete ve dergilerde, muhtelif toplularda folklor örneklerimiz neşredilerek diğer halklar arasında da yayılıyordu.

Halk edebiyatımızın derlenmesinde, neşredilmesinde ve yayılmasında elinden geleni esirgemeyenlerden biri de 1866 yılında Nahçıvan'da doğan Eyneli bey Sultanov idi.

Anahtar kelimeler: Eyneli Sultanov, Azerbaycan folkloru, Rusya gazeteleri

Abstract: At first six months of the XIX century the enlightenment movement which began among Caucasian peoples, undoubtedly wouldn't pass by the Azerbaijani Turks, the grand nation of the region. That time in Tbilisi, the cultural centre of Caucasus, such enlightenment especially drew attention. Either in field of culture or press, theatre, literature, science was a real renaissance, growth and reviving. Such enlivening affected the folk art, too.

Since the 70s of the XIX century with the presentation of diverse collectors, our fertile folk-lore and folk art began to be published. Both at Russian and Turkish press organizations — paper and journals our folk-lore specimens were published and propagated among other nations.

Eyneli Sultanov was born in 1866 in Nakhchivan and he was one of people who did his best in collection, print and publicity of our folklore.

Key words: Eyneli Sultanov, Azerbaijan folklore, Russian newspapers

* AMEA Nahçıvan Bölümü

XIX. yüzyılın birinci yarısında Kafkas halkları arasında başlanan aydınlatma hareketi, şüphesiz bölgenin büyük halklarından olan Azerbaycan Türklerinden de es geçemezdi. O devirde Kafkasya'nın kültür merkezi rolünü üstlenen Tiflis'te bu tür aydınlatma, özellikle dikkat çekiyordu. İster kültür-sanat, ister gazetecilik, ister tiyatro, ister edebiyat, isterse de ilim sahasında hakiki manada bir intibah, gelişim—canlanma hakim idi. Bu tür canlanma halk edebiyatı sahasına da kendi etkisini gösterdi.

XIX yüzyılın 70'li yıllarından başlayarak o zamanın basınında halkımızın zengin folkloru, halk edebiyatı ayrı-ayrı derleyicilerin taktimatı ile basılmaya başlandı. Hem Rus dilli, hem de Türk dilli matbuatta—gazete ve dergilerde, muhtelif toplularda folklor örneklerimiz neşredilerek diğer halklar arasında da yayılıyordu.

Halk edebiyatımızın derlenmesinde, neşredilmesinde, yayılmasında tebliğinde elinden geleni esirgemeyenlerden biri de 1866. yılda Nahçıvan'da doğan Eyneli Bey Sultanov idi.

1872-1880'li yıllarda Nahçıvan şehir mektebinde, 1880-1886'li yıllarda ise İrevan erkek gimnazyumunda (bazı kaynaklar onun Tiflis klasik gimnazyumunda okuduğunu iddia ediyorlar. Ama Profesör İsa Habibbeyli'nin araştırmaları onun Tiflis klasik gimnazyumunda değil, İrevan erkek gimnazyumunda okuduğunu kesinleştiriyor). (Habibov, 1987, s.91-92) okuyan E. Sultanov tahsil yıllarında Rus, Latin, Yunan, Fransız dillerini öğrenmiş, farklı dillerden Azerbaycan Türkçesine çeviriler yapmış, (Habibbeyli, 2007, s.165) bu yolla da hem dünya edebiyatı numunelerinden haberdar olmuş, hem de mütalaa yoluyla kendi genel kültürünü, dünya görüşünü zenginleştirmiştir.

Sonraki yıllarda doğduğu memlekette – Nahçıvan'da tiyatronun ilk yaratıcısı olan, edebi faaliyetle meşgul olarak tiyatro eserleri ve hikayeler yazan, farklı gazetelerle işbirliği yaparak makaleler yayınlatan E. Sultanov folklor numunelerimizin derlenmesi, yayınlanması ve araştırılması ile de aralıksız ilgilenmiştir.

"Belirli zaman ve mekan dahilinde baş veren olayların hissi ifadesi olan, sadece edebiyatımızın öğrenilmesi için değil, halkımızın sosyal-ekonomik ve siyasi hayatının ayrı-ayrı sahalarını, mitolojisini, dünya hakkında tasavvurlarını araştırmak için de mühim ehemmiyete sahip olan folklorumuz " (M. İsmail, 2005, s.3) devrinin müterakki aydını gibi E. Sultanov'u daim rahatsız etmiş, düşündürmüştür. Zira bu nedenle de kendinde halkımızın tarihini, örf ve adetini saklayan ata-babalarımızın, ninelerimizin saklanç bohçası olan halk edebiyatımızı

derlemeğe, derlediği materyalleri yayınlamaya, araştırmaya başlayan E. Sultanov bir edebiyatçıdan ziyade, kendi halkını seven Azərbaycan Türkü olarak gönül vermiştir. Nahçıvan'da yaşadığı süreçte, kültürel organizasyonların asıl düzenleyicilerinden biri olan edip Nahçıvanın ayrı-ayrı bölgelerinde yaygın olan folklor numunelerini, özellikle ata sözlerini derlemiş, aynı zamanda zamanının ozan-aşık yaratıcılığı ile de ilgilenmiştir.

XIX yüzyılın son on yılında yazılı basınlarla çalışmaya başlayan E. Sultanov bu gazete ve dergilerde yalnızca yazılarla yetinmiyor, folklorumuzun yayınlanması ve tanınmasına da özel dikkat ayırıyordu. Onun 1891. yılda "Novoye obozreniye" gazetesinde basılan "Tatar atalar sözleri" (Sultanov, 1891, s.3), "Arkı geç, sonra berekallah de" (Sultanov, 1891, s.3) ve diğer makalelerinde derlediği halk edebiyatı örnekleri kendisinin Rus diline tercümesi esasında okuyuculara takdim olunmuştur.

E. Sultanov "Tatar atasözleri" makalesinde yüzünü okuyuculara tutarak şöyle diyordu: "Benim derlediğim tatar atalar sözlerinin birçoğunda bu halkın hayata bu ve ya diğer bakışını karakterize eden külli miktarda aforizmlere rast geliniyor. "Novoye obozreniye" okuyucuları ile musahibe için bu defa etnografik bakımdan meraklı olan ve tatar kadınlarının hayatını kendinde yansıtan birkaç atalar sözünü örnek getirmek istiyorum" (Sultanov, 1891, s.3).

Yukarıdaki sözlerden de görüldüğü gibi E. Sultanov derlediği atalar sözlerini yayınlamakla yetinmeyerek onların etraflı izahını vermeye, atalar sözlerinin dahili anlamını Rus dili okuyucular için de aydınlatmaya çalışmıştır. Ve bu defaki makalesinde Azerbaycanlıların halk yaratıcılığında kadına münasebeti bir folklor türünün numuneleri—atalar sözleri ile gösteriyordu.

Kendinin doktora tezinde bu makaleden söz açan profesör Paşa Efendiyev Eyneli Bey Sultanov'un takdim ettiği atalar sözlerinin ehemmiyetinden bahsediyor ve bu atasözlerinin düşünce ve edebi açıdan izahının verilmesine de ihtiyaç duyulduğunu bildirerek şöyle belirtiyor: "Görüldüğü gibi yazara göre bu numunelerin etnografik bakımdan mühim önemi vardır. Örnek olarak gösterilen atalar sözlerinde o, Azerbaycan kadınlarının hayat tarzı, aile münasebetlerine dair bir sıra ilginç neticeler çıkarmaya çalışıyor. Etnografik bakımdan gerçekten de çok ilginç, Rus okuyucuları için çok ehemmiyetli olan bu halk edebiyatı örneklerinin ideya-bedii izahatının üzerinden sükutla geçiliyordu" (Efendiyev, 1973, s.29-34).

E. Sultanov bu makaleden bir yıl sonra "Kafkas" gazetesinde yayınlanan diğer bir makalesinde edebi açıdan seçilen atalar sözlerine üstünlük veriyor. Ve bu defa atalar sözlerini izahını vermeden okuyuculara sunuyor. Bu makalede E.

Sultanov yazıyor: "Benim takdim ettiğim materyalin etnografik bakımdan ilginçliği meselesine gelince demeliyim ki, Azerbaycanlıların atalar sözleri dahili manası ile beraber Rus okuyucusu için az bilinen tarafını, kendi halkının zahiri görüntüsünü de çok güzel ve doğru tasvir ediyor. " (Sultanov, 1892, s.4).

Yukarıdaki fikirlerinden sonra edip ilave ediyor ki, o, 1887-1891'li yıllar arasında İrevan Guberniyası ve Nahçıvan'dan üç bine kadar atasözü derlemiştir. Sadece bu bilginin kendisi Eyneli Bey Sultanovun halkına ne kadar bağlı bir insan olduğunu gösteriyor. Aynı zamanda onun halkının edebiyatına, zengin kelime hafızası olan folkloruna hassaslığını ortaya koyuyor.

Eyneli bey Sultanov makalelerinde folklorun derlenmesi konusunda da düşüncelerini yazıyor. O diyor ki, bu işe çok dikkatli yanaşılmalıdır, çünkü bu iş mesuliyet talep eden bir iştir.

"Dan yıldızı" dergisinde yayınlanan makalelerinin birine E. Sultanov bu sözlerle başlıyor: "Ne kadar ki, biz Azerbaycan Türklerinin halk edebiyatını derlemek, düzenlemek ve onu iyice öğrenerek, ondan istifade etmek işi görevlilerin elinde değil, bu iş ne gelişecek, ne de ondan bir hayır görebileceğiz" (Sultanov, 1927, s.24).

Göründüğü gibi halk edebiyatına böyle hassaslıkla yaklaşan E. Sultanov folklorumuzun asıl derleyicilerinden, yayıncılarından ve tebliğcilerinden biri olmasına rağmen yine de kendini sade bir halk temsilcisi gibi takdim ediyor ve belki de bununla zamanının her bir aydınına kendi halk edebiyatı örneklerini derlemeye çaba göstermelerine çalışıyordu. Aynı zamanda derlenen materyallerin halk edebiyatı bilicilerinin laboratuvarından geçmesinin altını çiziyordu.

Adı geçen makalenin bir yerinde E. Sultanov fikrine şöyle devam ediyor: "Halk edebiyatını derlemek ve onu öğrenmek – büyük ve ağır bir vazifedir. Her adamın işi değil. Hal-hazırda bu alanda görevli adamlarımız yok, ilim adamlarımız da ki, çırak ile arasan bulunmazlar...Peki ne yapmalı? Bu işi bilmerre boşlamalı?" (Sultanov, 1927, s.24). Kendinin sorusuna kendi de gerekli cevabı veriyor: "Hayır, – onu da söylemek olmaz! Her nice olsa, iş yapmak gerekir. Fakat bu iş sadece ham materyalleri derlemekten ibaret olasıdır ve hiç kimsenin ihtiyarı olmamalıdır ki, derlenen materyalleri kendi beğendiği şekle salsın. Bu materyalleri işletmek ve onlardan istifade etmek gelecekteki ilim adamlarının ve halk edebiyatı çalışanlarının vazifesidir" (Sultanov, 1927, s.24).

Son iki cümledeki sözlerle E. Sultanov kendinden sonraki halk edebiyatı araştırmacılarımıza hem de kendi tavsiye ve görevlerini veriyor, hem de bizlerin – bu sahada faaliyet gösteren gençlerin üzerine büyük mesuliyet koyuyor. Bununla

da E. Sultanov demek istiyor ki, folklor halkın malıdır. Halk onu asırlarla bin bir fikir süzgecinden geçirmiş, sınavlardan çıkarmış ve kendi söz hazinesine dahil etmiştir. Bu yüzden de derlenen ham materyaller ferdi ve şahsi düşüncenin ürünü gibi yok, halkın genel düşüncesinin mahsulü gibi halkın ruhuna zarar vermeden değerlendirilmelidir.

E. Sultanov folklorumuzun ozan-aşık yaratıcılığı sahası ile de yakından ilgilenmiş, bir kaç halk ozanının koşma, varsağı, mani, tecnislerini derleyerek ayrı-ayrı gazete ver dergilerde yayınlamıştır. Özellikle Ordubadlı Aşık Abbas Dehri hakkında daha geniş derleme faaliyeti göstermiş, aşığın yaratıcılığı ile birlikte hayatı hakkında da bilgiler elde ederek okuyucu kitlesine sunmuştur. (Sultanov, 1927, s.24).

Eyneli Bey Sultanov'un araştırmacılarından biri olmuş doçent, doktor İzzet Maksudov edibin aşık yaratıcılığı sahasındaki faaliyetinden bahsederek bildiriyor ki, "E. Sultanov aşık yaratıcılığı ile de ilgilenmiş, bir sıra aşıkların, aynı zamanda Tufarkanlı Abbas'ın, Yerevanlı Alı'nın, Ordubadlı Aşık Abbas'ın, Merendli Allahyar'ın ve başkalarının eserlerini elde etmiştir" (Maksudov, 1959, s.4).

Halkının folkloruna ilgisiz kalamayan E. Sultanov daim halk edebiyatı ile temasta olduğu için kendisinin bedii eserlerinde de folklor numunelerimizden yararlanmış, ister mevzu seçiminde, isterse de metin dahilinde fikirlerin ifadesi zamanı bu örneklerden– atalar sözlerinden, manilerden, ozanların şiirlerinden, destan ve efsanelerimizdeki motiflerinden istifade etmiştir. Edibin bazı hikayelerinin masallı anlatımla başlaması da fikrimizi bir daha onaylıyor.

Bütün bunlar E. Sultanov'un folklorumuza sevgisini göstermekle birlikte, halk edebiyatının derleyicisi, araştırmacısı ve tebligatçısı gibi tanınmasında büyük rol oynamıştır. Bu yüzden de eminlikle diyebiliriz ki, E. Sultanov, Azərbaycan'ın ilk folklorşünaslarından– halk edebiyatı bilicilerinden biri ve belki de birincisidir.

EDEBİYAT

1. Efendiyev P. Azərbaycan folklorşünaslığının tarihi(doktora tezi—Bakü Devlet Universitesinin kütüphanesi). Bakü: 1973, 389 s.
2. Habibbeyli İ. Edebi-tarihi yaddaş ve müasirlik. Bakü: Nurlan, 2007, s.696
3. Habibov İ. Eyneli Sultanovun dünyagörüşünün formalaşma dövrü/ Azərbaycan edebiyatının nezeriyesi ve tarihi meseleleri. Bakü: ADU-nun matbaası, 1987, s.91-92

4. Mehseti İsmail. Halk yaddaşının izleri. Bakü: Elm, 2005, 144 s.
5. Maksudov İ. Eyneli Sultanov ve halk edebiyatı. "Şark kapısı" gazetesi, Nahçıvan, 1959, №68
6. Sultanov E. El edebiyatı// Dan yıldızı. Tiflis: 1927, №9, s-24
7. Sultanov E. Obrazçiki azerbaydjanskoy narodnoy mudrosti. "Kafkaz" gazetesi, Tiflis: 1892, №247
8. Sultanov E. Pereydi reku, a patom xvalis. "Novoye obozreniye " gazetesi, Tiflis: 1891, № 2667
9. Sultanov E. Tatariskie posloviçi. "Novoye obozreniye " gazetesi, Tiflis: 1891, №2547